

OKUISAKISA OTJIPOSA TJORUTJERO

Hapo mo tjiti nawa nao?

LEGAL ASSISTANCE CENTRE

Orutjero ongatukiro onene moNamibia. Ovitjita vyotutjero vi kaendisiwa omutenya noučuku i ounepo wotjikuto poo ovandu vambangu (mbe he iwe). Oviposa vyotutjero vi rapotwa mouparanga waNamibia motukondwa twokozombanda na movihuro. Tji wa tjerwa hakahaha okukarapota orutjero ndwo koporise. Kaukumise ovandu ovengi tji ve ḥokumwina uriri nokukondja okuzemba mbya tjtwa ku vo. Nungwari ohepero tjinene okurapota orutjero koporise kutja u pewe ombatero ndje ku pwire nu ingwi omutjere ma kamburwe wina. Ovandu tjiva mba tjerwa ve zera okuisakisa oviposa, nave tye kutja oviposa mbyo vi kaendisiwe pendje notjombanguriro poo momuano wombazu. Omuano mbwo ombu tjiukwa otja **omaísakisiro wotjiposa**.

Ovandu tjiva mba
tjerwa ve kara kehi
yomburumbuma ndji ke ve sanisa
aayo kave nomuhihamwatima
kaparukaze. Ovo tjandje
va nguvvarisiwa i
omburuma porwayo.

Omukutjere u sokupewa omberero. Orutjero ongatukiro ombi tjinene nu ndji sokupewa omberero ondeu. Ezeva Etjurure rOrutjero ra zikamisa kutja omberero yangatukiro ndjo i sokuutira mozombura 5, 10 nga ko15 motjovakamburwa – apa tarewa oukoto kongaro yorutjero. Omutjere tje ha mwine omberero, mape ya a katjera omundu warwe rukwao.

Omundu ngwe ku tjere u sokuzuvisiwa kutja orutjero karu yakurwa moNamibia. Okukarondora omukatuke ngwo motjombanguriro ku raisira ingwi omukatuke na ihi otjiwaña kutja orutjero karu yakurwa kaparukaze. Imbwu ouzeu womberero yorutjero wina u yandja otjihorera kovandu varwe mbe nondando yokukaendisa ondjiro tjingeyo.

Ove mo ṫiza ongaro koupwe. Otjingi tjovatjewa tji rimuna aayo orutjero rwe ve yeka omasa wavo ayehe. Okukarondora otjiposa hi motjombanguriro oku maku yarura ongaramwinyo / ongaro yoye yokuhupa koupwe.

Ove mo yenene okuserekarera ehungi roye. Otmombanguriro tji puratena nawa ku mbya tjtwa. Okutja ove otji mo peva oruveze ndwa yenene kutja u sore okuserekarera avihe mbya tjtwa kove. Wina mo yenene okuraisira omutjere kutja ove kaove ongaripira nungwari oove omutoñe.

Ove tji wa tjerwa i omundu ngu mo tjiwa kutja

Pe ya o tjerwa i omundu ngu mo tjiwa. Pe ya eye arire omundu ngu wa suvera. Nungwari omundu ngwi wa kaendisa ongatukiro ndji sokurapotwa koporise. Pe ya tji wa tjerwa i okañepo keñunđu reñu, ovandu imba ovarwe vopoyeñu ave ha kara nongamburiro yokutja tötjiri wa tjerwa. Nungwari ingwi okusirikisa mbya tjitwa kaku nakuyeta omazengururiro kondjemeno ndjo kaparukaze. Poo eye wina ma yenene okutjera omundu warwe rukwao peñunđu reñu.

Ove raera otija hi komundu ngwi ngu u na mo nongamburiro. Eye mape ya arire epanga roye poo omuzamumwe ngu ma yenene okukupa ohambwarakaña. Ove wina mape ya o zeri okuhungira kuna omuungure wonđunino yotjiwaña. Ove wina mo yenene okuningira ovaporirse kutja ve ku raisire Ozomberoo zOndjeverero zOvakazendu nOvanatje kutja u kaningire ko omuhuhumiñe. Okuhuhumiña orondu tji wa hakaene kuna omundu ngu me ku huhumiña kutja otjimbi tjiwe pehi. Omundu ingwi u rira onongo motjitamba ho, ndji mai yenene okutjita kutja u yakure imbi mbya tjitwa kove nu u yenene okutjiwa kutja komeho ngunda kuna oruyaveze oruwa kove.

Ovandu varwe motjiwaña ve ripura kutja

Orutjero ru yandja ohoñi ku tjiva vaimba mba tjerwa. Ovo ve kara nondira yokutja ovandu motjiwaña mave tja vi. Ovo ngave sokurizemburuka kutja omundu omunandjo eye ngwi omutjere. Ove ko sere okuvarwa omunandjo kaparukaze.

Ouzeu wehupo

Porumwe ove u yenene okurira omundu ngu tumbwa i ingwi ngwe ku tjere. Tje ri kutja omukutjere i umwe wovanene voye poo omurumendu woye, okutja eye ongu tjinda omerizirira wokukutumba. Nu ndi ndoovazu eye wa tye okuhina okukutumba rukwao, ove u sokukaningira eraa rondumbiro potjombanguriro tjondumbiro. Porumwe nandarire kutja ove ko hupu mu ye, omutjere ma yenene okukukondjisa kutja tji wa kaisakisa otjisposa, eye me ku pe otjimariva. Ove o roro okuyakura eningira ndo.

Otjisuta

Omutjere ma yenene okukara nongondjero yokukupa otjisuta, tjamuna otjimariva poo oviña vyoharive, okukupoporora kutja u isakise otjisposa. Omuano mbwo porumwe u kaendsirwa peṭunḍu orini poo moyombanguriro vyombazu. Ovandu tjiva pe ya ave nangarasi otjisuta omberero ombwe komutjere. Posi yokutja zemburuka kutja, omutjere tja kapangurwa motjombanguriro ma yenene okukapewa omberero ndji mai utire pozombura 5, 10 nga ko15 mondeko. Ombererero ndji ondji ri onđeu okukapita ovimariva, nu wina i tjita kutja ovandu mba ovarwe motjiwaña ave ha munu oumba wosaneno ndjo. Pe ya ove porumwe o yakura otjisuta ho, tiazumba o ryama komeho nomarapotero wongatukiro ndjo. Omupangure ma yenene okukupa ondjivisiro ndja yenene ohunga notjiña hi.

Orutjero ongatuKiro
ombi navi. Omundu ngwa tjere
ma yenene okupaterwa mondeko
oure woruveze orure.

Okutja otje ri
ohepero kutja ezeva epe
ndi ri zuvake oukahu
kovandu.

Ondira ohunga nomeriSutiro wokukaundjira otjiPosa pendje

Povikando ovingi omundi ingwi ngu ma tataimbwa mokutjera u kamburwa tjimanga kombunda yokukemurapota. Omupangure ongu tya kutja eye nge risute okukaundjira ombanguriro ye pendje poo indee. Nu ndioovazu ove mo tira kutja ngee ku tji ti otjiPosa, kahepure koporise. Ondjivisiro ndjo ma ku tarewa tjinene, indu tji mape tyewa kutja nga kaundjire otjiPosa tje pendje poo indee.

Neye tja yandjerwa kutja nga kaundjire otjiPosa tje pendje, otjombanguriro tji mu pa omaraa omakukutu. Kondja okutjiwa kutja omaraa ngo onge ri yeñ. Rimwe romaraa nga oro ndi rokutja ngaa roro okuwana na ove. Nu ndioovazu eye wa kondjo okuhakaena na ove poo we ku tanda momuano umwe poo omukwao, okutja eye kayandjere ombakatwi komaraa nga pewe, nove katjivise oporise tjimanga.

Otjimariva tjokuyenda kotjombanguriro

Okuyenda kotjombanguriro kaku kosa otjimariva. Tji u kara kotjirongo tjarwe, omurondore ma yenene okupaha omiano vyokuronda kwoye okuvaza motjirongo ho nokumuna omara wina. Wina mo yenene okupewa N\$50 meyuva kovikurya nouhepwa warwe.

Okuundika ourekoto woye

Kaupupu okuhungira ohunga notjiña tji tja sana korutjero poruhaera pu mo puratenwa i ngamwa omundi. Oveta ya zikamisa omazeva ngu maye undike ourekoto woye:

- ★ Ombanguriro mai yenene okutjirwa poña opaundikwa, pendje na indu ove tji wa raisa kutja kape na ouzeu okutjirwa poña opapaturuke.
- ★ Oveta kai yandjere kutja okurande, oratiyo poo oratiyo yovipendero (TV) i raise kutja oove aña.
- ★ Oveta wina i twa po ombaze pomuano mbu mo purwa ohunga nomeritjindiro woye moyorukatuko. OtjiPosa tjetjombanguriro tji sokutara ku mbya kaenda po morutjero, nungwari ku ku he ri kongaro yomeritjindiro woye moyorukatuko.

Okutjita kutja ongaro yatjombanguriro i kaende oupupu

Omurondore u na omerizirira wokukuraera kutja ombanguriro motjombanguriro i kaendisiwa vi. Opo pe tjitirwa okutja mbi mavi kaenda mbo avi ha rire ovikuurumise. Omurondore wina ma yenene okusembamisa omuano wapeke, indu ove tji mo honganona mbya kaenda po:

Ove mo yenene okuhonganonena momberoo yOmupangure, ku ku he ri metuwo ratjombanguriro.

Pe yenena ovihaamwa motjombanguriro avi tunwa omuano warwe. Tjimuna porumwe ape tuwa po kutja omupangure arire ngwa haama meñe yoye, nu omupangurwa ma haame ohumburuko, kutja e he ku pe emuma.

Omundu omukupe wohambwarakaja tjimuna epanga poo omuzamumwe woye, u yenena okukara pamwe na ove ngunda amo yandja omahonganona. Nungwari tjiwa kutja eye moruveze ndwo ka sokukuhungirisa.

Ove wina u yenena okuhonganonena hembandina yotjitjizikize, ekende etarero ndi muna munda umwe poo moratiyo yoviperendero ondjundike. (Imba mape tjitwa kutja ove u honganonene metuwo rapeke. Nove otji mo kamburwa i otjiperende. Ovandu mba ovarwe ave puratene koTV ndji ri metuwo ratjombanguriro uriri. Oviperendero mbi mavi yenene okutarerwa metuwo ratjombanguriro amuyeriKE, ku ku he ri mu ngamwa oratiyo yoviperendero.) Ouhumandu oviungurisiwa mbyo kavi ri moyvombanguriro avihe vyaNamibia.

Ove mo haama mba
muhuka ombanguriro tji mai utu.
Ami me ku yandjere Kutja u tare rukwao
mehungi indi ndi wa yandja Koporise,
ngunda atu hi ya uta. Kuzamba otji me ku
pura omapuriro tjiva ohunga na
mbya Kaenda po eyuva ndo.

Okuyakura ondyero yatjombanguriro

Ndoovazu Omupangure ka mwine kutja omundu ngwo omunandjo, kape nakuheya kutja ove ko tjererwe. Opo mape heye kutja otjiposa katja ri nomauunisiro omasemba. Orondu ngamwa ombanguriro i sokuraisa ondjo yomupangurwa nokuhina ongeyangeyero. Pa zikamisiwa omazeva wondondo yokombanda. Wina nandarire ingwi ngu ma tataimbirwa morutjero kamunikire ondjo, ngunda pe mu raisire oukahu kutja orutjero karu yandjerwa moNamibia. Ombango yoye ondwe yokuvasisa otjiposa hi kotjombanguriro, ya raïsa kutja ove ngunda oove omutoñe.

Ongaendero yomaisakisiro wotjiposa

Ove tji wa tye okuisakisa otjiposa u sokukaendera komazeva nga:

1. Hepura koprise kutja mo vanga okuisakisa otjiposa.

Ove mo ningirwa okutjanga omahonganona wokutja otjiposa mo tji isakisire ku tijke?

2. Omahonganona woye maye tumwa kotjomuisse komberoo yOmurondore-Omunene.

Ove ko varwa otjokanepo motjiposa. Ove u varwa otja ohatoi/omuhonganone wotjiposa tji tji ri pokati kohoromende na ingwi ngu ma tataimbirwa mongatukiro ndjo. Ohoromende i kara nohahende yayo ndji ri omurondore ndji mai raisa kutja tjotjiri ingwi ngu ma tataimbwa otjomutjere wa kaendisa ondjito ohazendu ndjo poo indee. Pe ya omurondore a tye okuryamisa otjiposa hi komeho tji pe nouhatoi/omahonganona nga yenene – ndoovazu pe nohatoi ndja muna ondxito ndjo, poo tji pe nozongeza zokorutu nđu maze raisa kutja pa kaendisiwa ondxito yorutjero.

3. Omurondore rutenga ma kondjo okutara nawa kutja ove ko ri kehi yoninikizire yokuisakisa otjiposa.

Ove tji mo isakisa otjiposa pe sokukaenda nao kehi yondyero ndji we ritoorere omuini. Ovandu varwe kave sere okukuninkiza yokuisakisa otjiposa. Ove wina tjiwa kutja ingwi omutjere tji me ku ńiňikiza yokuisakisa otjiposa, u sokukarapota koprise. Ove tji wa tye yokuisakisa otjiposa, kwizika kutja u na ngamwa ondjivisiro ndji mo hepa okutoorera ko ondyero ndjo. Kuzambo ngarire tji wa tye ondyero ndji mo munu kutja ondji ri osemba kove.

Orutjero ongatukiro ohazendu tjinene nu ku ku yandjwa omberero ondeu.

Ove tji wa tjerwa nu kokarapotere ondxito ohazendu ndjo, karapote nai koprise yopopezu na ove. Omuporise ma yenene okukuhakaenisa kuna omuungure wonđunino yotjiwaña poo omuhuhumiñe ngu ma yenene okupuparisu otjimbi/ouzeu mbu u na wo mourekoto womutima woye.

Omaisakisiro wotjiposa tjourutjero maye yenene okukara norunakwi oruhengo kovakazendu oveni kourike wavo, kotjiwana tjavo na kotjiwana atjihe mouparanga watjo.

OZONOMORA ZOZONGOZE ZOTUPA OTUTJEVERE TWOVANATJE, 2009

Orukondwa	Otjihuro/otjirongo	Onomora yongoze
Caprivi	Katima Mulilo	066-251215
Erongo	Walvis Bay	064-219068
Hardap	Mariental	063-345000
Hardap	Rehoboth	062-523223 (NamPol)
Karas	Keetmanshoop	063-221826
Karas	Lüderitz	063-203668
Kavango	Rundu	066-266330 (NamPol)
Khomas	Windhoek	061-2095375 / 2095374
Kunene	Opuwo	065-273148 po 138
Ohangwena	Eenhana	065-264204
Omaheke	Gobabis	062-566144
Omusati	Outapi	065-251863
Oshana	Oshakati	065-2236056 / 2230657
Oshikoto	Tsumeb	067-2235053
Otjozondjupa	Otjiwarongo	067-300625

Ngunda au hi ya tya okuisakisa otjiposa tjourutjero, rutenga resa okambo nga nu u tare kutja ondjivisiro ndji mai isa po vi ongendo yoye. Rutenga ngunda au hi ya zikamisa ondyero yoye, ngo tji hakaene kuna omuungure wondunino yotjiwana, omuhuhumiňe poo ngamwa omundu ngu u na mo ongamburiro. Tji wa munu kutja u nondjivisiro ndja yenene, ngarire tji wa toora ondyero ndje ku pwire.

Ehungi: **Allison De Smet, Dianne Hubbard & Rachel Coomer**

Omutanaure: **Angelika Tjirondero Tjoučuku**

Omuperende: **Nicky Marais**

Omusembamise: **Perri Caplan**

Omunane woporojeka: **Dianne Hubbard & Rachel Coomer**

Onganda ondürüke: **John Meinert Printing (Pty) Ltd**

Otjimariva otjisute: **Dutch Ministry of Foreign Affairs, MDG3 Fund**

Onganda ombitise: **Gender Research & Advocacy Project,
Legal Assistance Centre, 2009**

Okambo nga make yenene okutjitia oviherengururwa vyokuhongera ko, ndoovazu omburo ndji ya raišwa ku ya zu.

